

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ ПРИ ВИРІШЕННІ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ СПОРІВ

УДК: 340.123:341.123.04

Терещенко О.В.,

аспірант кафедри міжнародного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

Анотація: Питання справедливості в судочинстві є досить актуальним, але в той же час складне. З огляду на те, що є проблема визначення та застосування її на практиці відносно законів та права різними країнами протягом всієї історії. Автор дослідила питання принципу справедливості з різних підходів, відобразила історичне значення, а також проаналізувала відношення до явища справедливості у сучасному світі. Розглянуті самі принципи справедливості. У статті проводиться розрізнення права і закону, а це означає, що справедливість входить у поняття права, що право по визначенню є справедливим, а справедливість – внутрішня властивість і якість права, категорія і характеристика правова. Відзначається, що місце справедливості потребує спеціального вивчення. Зауважується необхідність чіткого розуміння, визначення справедливості, як особливої категорії нормотворення та правосуддя. Яка на сучасному етапі в результаті еволюції міжнародного права, також за умови існування світових організацій, міжнародних судів розширила свої кордони. Справедливість потрібна всім, вона має місце бути незважаючи на проблеми буття

Ключові слова: справедливість, правосуддя, законність, рішення суду, принципи справедливості

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку світу, в час глобального співробітництва між різними акторами на міжнародній арені виникає багато різних питань, що потребують врегулювання. Як відомо, одним зі способів врегулювання є міжнародне врегулювання спорів за участю арбітражних та судових процедур. Існують умови судової процедури, наприклад під час розгляду справи варто притримуватись неупередженості та розумності, суди повинні неухильно додержуватись вимог законності, обґрунтованості, рівності та справедливості при винесенні рішення.

Слід зауважити, що поняття справедливості до цього часу не має чіткого визначення як категорії і розуміється в рамках певної окремої індивідуальної моральності, що в свою чергу виникає на базі думок певної особи, яка живе та знаходиться в суспільстві і тому може бути як соціальне явище. Як вказується у Дігестах Юстиніанах, справедливість визначається на рівні кожного окремо, групи, суспільства в цілому і коренем виміру має бути «не спричинити шкоди тому, хто потребує захисту і вчинити шкоду тому, хто спричинив шкоду, але в межах розумного і не з метою помсти, а з метою захисту суспільства і людини, що потребує даного захисту» [1, 152]. Враховуючи такі обставини, на нашу думку, є необхідним зосередити увагу на такому важливому принципі права як справедливість.

В законодавстві про судову діяльність ми знаходимо норми, які не оминають предмету нашого дослідження. А саме, зазначається положення, що не може бути винесене та скасоване рішення лише за ознак справедливого розв'язання справи міркувань. Так: Господарсько-процесуальний кодекс України встановлює, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, а також ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів [2, ст. 43]. Так само Цивільно-процесуальний кодекс України підтверджує ці положення та визначає, що рішення суду повинно бути справедливим та неупередженими [3, п. 1 ст. 1]. А у кримінальному судочинстві ми бачимо, що ці положення дублюються [4, ст. 21].

Стаття рекомендована до друку кафедрою «міжнародного права» Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (протокол № 10 від 24 квітня 2013 року).

Як можемо переконатись нагальним було і є вивчення самого поняття справедливості. Вона завжди перебувала в центрі уваги філософів і правників щодо впливу на вирішення справи, під час розгляду людини, як істоти політичної, соціальної, тої, яка не існує ізольовано, а відтак впливає і зазнає впливу. Тобто є водночас суб'єктом і об'єктом соціальної дії. Проблема полягає в сполученні, з'єднанні рівності і нерівності, розумінні справедливості як явища на загально-соціальному та науковому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення цього питання має глибокі коріння. Дослідження даної теми займалися такі визначні особи історії як: Конфуцій, Діоген, Сократ, Платон, Аристотель, Авіценна, Б. Спіноза, Дж. Локк, Т. Гобс, Г. Гегель, І. Кант, К. Маркс, Дж. Роулз та ін.

Раніше ніж перейти до вивчення проблеми, поглянемо в історію самого питання. Одним з перших щодо розгляду справедливості займалися філософи стародавнього світу, зокрема Сократ. Він визначав: «І неписані божественні закони, і писані людські закони мають на увазі, одну і ту ж справедливість, яка не просто є критерієм законності, але по суті тотожна з нею». Коли софіст Гіппій наполегливо запитує у Сократа, яке ж його вчення про справедливість, Сократ говорить йому: «Я особисто тієї думки, що небажання несправедливості служить достатнім доказом справедливості. Але якщо ти цим не задовольняєшся, то, ось не подобається чи тобі наступне: я стверджую, що те, що законно, те й справедливо» [5, книга IV, глава IV, (12)].

Тимчасом, прямі продовжувачі логіко-філософських і політико-теоретичних досягнень Сократа у своїх творах багато писали про ідеальну державу, яку, можна створити за справедливими законами. Ідеальна держава за Платоном – це справедливий правління кращих. А справедливий суспільство можна створити наступним чином: держава складається із правителів, охорони та прошарку куди входять селяни, ремісники й торговці. Кожен стан має займатися своєю справою: філософи та правителі – керувати, силовики – охороняти державу від зовнішніх ворогів, селяни і ремісники – виробляти матеріальні блага для себе і перших двох станів. Всі повинні керуватися такими чеснотами, як мудрість, мужність і покірність [6].

Деякі джерела встановлюють, що справедливість – категорія не тільки моральної свідомості, але також правового, економічного і політичного. Тому не випадково великі античні філософи, а саме Платон і Аристотель, виділяли цю категорію в якості основної для оцінки стану всього суспільства.

Варто не оминати погляди й Аристотеля, який в західній філософії розглядається як перший мислитель, який встановив відмінності між законністю та справедливістю. Він вважав, що суди творять правосуддя згідно закону, тобто застосовуючи загальні правила, які дають справедливе рішення в більшості випадків. В деяких випадках, результати стають несправедливими. Тоді справедливість корегує закон в тій мірі, в якій закон дефектний внаслідок своєї всезагальності.

Окрім того, необхідно визначитися з тим, що ж розуміється під ключовим терміном «справедливість». Воно походить від латинської мови *justitia*, що також може означати законність, правосуддя. Цікаво що коренем слова є *jus* – право, закон [7, 332]. Саме здійснення правосуддя є однією з необхідних процедур, завдяки якій стає можливим поєднання права зі справедливістю. Невипадково термін «*iustitia*» має одночасно два значення – правосуддя і справедливість, а судова система багатьох держав називається юстицією [8, 72]. У сучасній філософії справедливість слушно розглядається як складний феномен, сутність якого зазвичай розкривається за допомогою різних аспектів. Це дає підстави для виокремлення кількох видів справедливості, кожен з яких має певну специфіку, в тому числі в правовій сфері, зокрема – в сфері судочинства.

Римляни, наприклад, застосовували концепцію справедливості, ввівши розмежування між *jus strictum* (жорстким правом) та *jus aequum* (справедливістю), причому остання використовувалась для інтерпретації та доповнення закону. У випадку конфлікту між ними пріоритет лишився за справедливістю. Відповідно до Аристотеля, ключовим моментом справедливості є схожа оцінка схожих випадків, ідея, яка поставила перед подальшими мислителями завдання з'ясування того, які подібності потреб, заслуг, таланту є доцільними [9, 165]. Однак чимало філософсько-правових концепцій розглядають справедливість як найвищу, навіть передумовну правову цінність. Внаслідок цього Аристотелем, а разом з ним і стародавнім Римом, де не лише на філософському рівні, але й на рівні правовому розглядалось питання справедливості, ми маємо Дігести Юстиніана, про які нами було зазначено вище, що і послужило відправною точкою майже для всіх західних досліджень цієї теми.

Загалом, слід міркувати, що справедливість є елементарною властивістю людини як моральної істоти у її ставленні до інших людей. В свою чергу, правова справедливість є безумовним першочерговим, моральним обов'язком влади, який повинен бути вищим від будь-яких прогресистських намірів та устремлінь. Перш за все, наявність справедливості має існувати

як принцип адекватності суспільних зусиль, спрямованих на відновлення священної рівноваги права, порушеної внаслідок діяльності чи бездіяльності суспільства чи конкретної особи [10].

За твердженням Дворкіна законність передбачає, щоб індивідам були компенсовані ті аспекти їх життєвих обставин, над якими вони не владні або за які не можуть нести відповідальність. Він наводив докази на користь перерозподілу ресурсів, що надає людям компенсацію за вроджені відмінності, з якими вони нічого не можуть вдіяти, включаючи відмінності в таланті [11, 70].

Слід детальніше зупинитись на вивченні питання правової справедливості. В одній із розділів «Справедливе і добре» роботи Поля Рікера зазначено, що «справедливе: між законним і добрим». Правова справедливість, є рівність одиниць, вона цілком укладається в рамки арифметичної рівності, але й у відомому сенсі тільки її і можна вважати рівністю, люди тут рівні саме як суб'єкти права, ніби в них не було інших властивостей, інтересів, потреб, цілей, крім як виконувати норми права. «Зв'язок законності і справедливості у сфері права не носить одностороннього характеру. Хоча законність і виникає на основі справедливості, після встановлення вона сама стає найважливішим чинником забезпечення справедливості. Існування законності забезпечує порядок взаємовідносин суб'єктів права. Лише за її наявності законодавець може розраховувати на справедливе регулювання суспільних відносин. Тому забезпечення законності є складовою забезпечення справедливості [12, 14]. Звідси випливає, що з точки зору суб'єктивного визначення справедливості виникає об'єктивна думка щодо справедливості законів.

На підставі викладеного, стає зрозумілим, що для побудови теорії справедливості суттєвим є визнання того, що індивіди розглядаються в аспекті їх суспільного життя, як ті, що потребують один одного і тому рівні між собою. В етичному аспекті справедливість виступає як рівність у можливості бути щасливими й у володінні необхідними для цього благами. У правовому аспекті справедливість виступає як формальна рівність, однаковість масштабу (вимог, законів, правил, норм), за допомогою якого «вимірюються» і їхні вчинки, що стають у такому випадку особами, зрівняними між собою як суб'єкти права. Таким чином і в моралі й у праві справедливість виявляється рівністю, але істотно різною.

Це піклування про справедливість, яка проявляється в моральних, релігійних інститутах, за допомогою яких людство намагалось сприяти закону протягом всієї історії. Основне питання серед них займають

правові інститути, де «справедливість» має чітку – та конкретну інтерпретацію у вигляді сукупності принципів, покликаних направляти та корегувати застосування закону [12, 71].

З огляду на вищезазначене, буде доцільно розглянути принципи правової справедливості Англії. Однією із ознак англо-американського типу правової системи є поділ системи права на загальне право та право справедливості. Говорячи про історію англійського права, треба відмітити, що загальне право створювалося королівськими судами як судове, процесуальне право. В цьому випадку основна роль відводилася процесу. Існували і недоліки системи загального права, а саме: неможливість звернення у королівські суди, несправедливість рішення тощо. Так, обставини сприяли розвитку ідеї: «король як суверен правосуддя забезпечує справедливість підданам». З іншого боку, на початку реалізації цієї ідеї канцлер розглядав скаргу і виносив рішення на підставі моральної норми, так званої норми «справедливості». Пізніше розвивається «суд канцлера», утворюється специфічна судова система, яка розглядає справи на підставі «норм справедливості» і результатом чого формується право справедливості як система норм, які створювалися судом канцлера, щоб доповнити систему загального права [13, 132].

Слід зазначити, що канцлер не змінював права, яке застосовувалось судами загального права. Він діяв на підставі принципу «справедливість базується на праві». Виникнення спеціальною юрисдикції пов'язане з необхідністю доповнити норми загального права іншими нормами у відповідності з вимогами моралі. Королівські суди не могли цього зробити, так як були пов'язані обмеженою компетенцією та суворою процедурою.

До 1875 року право справедливості відрізнялося від загального права насамперед тим, що норми права справедливості мали інше історичне походження. Ці норми міг застосувати тільки суд канцлера, у процедурі був відсутній інститут присяжних, наказ канцлера мав дискреційний характер, а також рішення на підставі загального права і права справедливості суттєво відрізнялись. Наприклад, за нормами загального права, у випадку невиконання договору можна тільки стягнути збитки, завдані невиконанням. Рішення на підставі загального права містило постанову тільки про формальне визнання завданих збитків. Це було недостатнім для сторони, вона була зацікавлена у реальному отриманні того, що їй належало за договором. На підставі загального права цього досягнути було неможливо, так як жоден з позовів, що приймалися королівськими судами не вирішував цього

питання. Суд канцлера дозволяв отримати припис про примусове виконання зобов'язання, яке сторона зобов'язана була виконати у натурі (згідно договору).

Після 1873–1875 р.р. акти про судоустрій ліквідували подвійність судової системи та процедури: норми загального права та права справедливості з цього часу мали застосовуватися у одному суді в процесі розгляду єдиного позову. Суд міг використовувати як правові засоби загального права, так і права справедливості [13, 133].

В сучасних юридичних традиціях справедливість залишається фундаментальним принципом теорії та практики права. Але деякі джерела говорять «... несправедливість закону не є достатньою підставою, щоб не дотримуватися його, якщо цінність самого законодавства є достатньою підставою, щоб йому слідувати», тобто допускають існування несправедливого закону [12, 86].

У повсякденному житті досить часто плутають поняття права та справедливості. Але з юридичного погляду це різні поняття, досить близькі за своєю суттю. Справедливість не є ні якоюсь особливою формою права, ні явищем, протилежним праву. Справедливість можна визначити як критерій оцінки позитивної чи негативної якості міждержавних чи міжлюдських відносин, у тому числі в галузі нормотворчості, тлумачення договорів та їх застосування. Саме критерій справедливості дозволяє відокремити рівноправні договори від нерівноправних. При тлумаченні та застосуванні текстів договорів, як і законів у національному праві, справедливість полягає в обміркуванні та взятті до уваги особливостей кожного конкретного випадку на відміну від правових принципів і норм [14, 14].

Між тим відносини виникають за різних обставин і багато в чому різняться між собою. Внаслідок цього виникає потреба вжити принципів справедливості як елемент пом'якшення суворості загальної правової норми й індивідуальної оцінки становища сторін спору або обставин конкретної ситуації. Проте на основі справедливості арбітраж або суд, який розглядає міжнародну суперечку, не може на свій розсуд ні заповнити прогалини в міжнародному праві, ні відмовитись застосовувати належні статті конвенції, яка безпосередньо регулює відносини, що є предметом суперечки. Але в деяких випадках міжнародне право дозволяє чи навіть приписує сторонам суперечки або арбітрам приймати рішення, керуючись принципом справедливості (так, п. 3 ст. 2 Статуту ООН встановлює, що члени ООН «вирішують свої міжнародні спори мирними засобами, так, щоб не піддавати

загрозі міжнародний мир, безпеку та справедливість») [14, 15].

Варто розглянути самі принципи справедливості. Безсумнівно до таких принципів підпорядковується те, що кожна особа повинна мати рівне право в загальній системі свобод, рівних для всіх і сумісних із такою ж системою для всіх інших, а також слід зауважити, що економічні й соціальні нерівності мають бути такими, якими вони є, а саме: а) для найбільшої влади і більших переваг у межах справедливого принципу збереження, б) пов'язаними з функціями і позиціями, відкритими для всіх, відповідно до принципу справедливої рівності шансів [15, 105].

Особливою формою втілення ідеї справедливості укорінилась в судочинстві. Так, суд може компенсувати окремі недоліки формальної справедливості, обумовлені такою рисою права, як загальність. З цього приводу існує відомий вислів «*Summum ius, summa iniuria*» що в перекладі означає «Найвище право – найвища беззаконність». Отже, тільки завдяки правосуддю як справедливому судочинству можна втілити в правову реальність справедливість як ідею права [16, 51].

Одним зі способів, за допомогою якого право може стати змістовно справедливим, є гнучкість норм, що дає суддям можливість розвивати і пристосовувати право, а також застосовувати на свій розсуд. У більш складних випадках суд може застосовувати справедливість замість закону *praeter legem* і всупереч закону *adversus legem*. Суд також може діяти всупереч закону і відновити справедливість, порушену при прийнятті нормативно-правового акта.

Як показав аналіз, поняття справедливості має істотне значення для концепції справедливого стану, права, а особливо судового рішення. Зважаючи на те, що це поняття є філософським, воно має бути чітко визначеним та обґрунтованим. В свою чергу Міжнародний Суд є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй (ООН), заснований Статутом Організації Об'єднаних Націй 26 червня 1945 року в Сан-Франциско, метою якого стало досягнення однієї з головних цілей ООН: «проводити мирними засобами, у згоді з принципами справедливості і міжнародного права, залагодження або дозвіл міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру» [17].

Однією з важливих ознак миру є стабільне суспільство – це суспільство, кероване стабільної концепцією справедливості [18, 88]. В сучасних юридичних традиціях справедливість залишається фундаментальним принципом теорії та практики права [12, 71].

На завершення слід зазначити, що рефлексія з приводу справедливості як етичної підстави суспільної комунікації, наукові і публічні дискусії навколо цього поняття саме осмислення спільного життя людей у термінах справедливості – характерна риса європейської філософії, пов'язана з цивілізаційно-культурними особливостями європейського розвитку. Місце справедливості, міра її драматизму в інших культурах

потребує спеціального вивчення. Хочемо зауважити необхідність чіткого розуміння, визначення справедливості, як особливої категорії нормотворення та правосуддя. Яка на сучасному етапі в результаті еволюції міжнародного права, також за умови існування світових організацій, міжнародних судів розширила свої кордони. Справедливість потрібна всім, вона має місце бути незважаючи на проблеми буття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Дигесты Юстиниана. Учебное пособие [Электронный ресурс]. – М. : Зерцало. – С. 570. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/index.php
2. Господарсько-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
3. Цивільно-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17/para51#n51>
5. Соболевский С.И. Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. М.–Л., Academia, 1935, С. VII–XXIV. Воспоминания о Сократе Книга IV, Глава IV, (12) Разговор с Гиппием о справедливости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitr/ksenoph/socratic/kn04f.htm>
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://100grp.ru/drevnij-mir/platon-tvorec-spravedlivogo-gosudarstva/>
7. Трофимчук Мирослав, Трофимчук Олександра. Латинсько-український словник. – Львів: ЛБА, 2001. – VIII+694 с.
8. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стомба ; (відп. ред. В.С. Бігун). – К., 2009. – 316 с. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).
9. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 376–644.
10. Михалко Скалицкі. Політична журналістика на шляху до тиранії [Електронний ресурс] // Українська правда. – 27 серпня 2009 року. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/08/27/4157404/>
11. Справедливость и развитие : доклад о мировом развитии 2006. – М. : Весь Мир, 2006.
12. Рікер П. Право і справедливість / Рікер П. ; пер. із фр. – К. : Дух і літера, 2002. – 216 с.
13. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу. Навчальний посібник / Луць Л.А. – Львів : Юр. факультет Львівського нац. універ. імені Івана Франка, 2003. – С. 256.
14. Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М.В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
15. Рікер П. Навколо політики / Рікер П. – К., 1995. – С. 228.
16. Цицерон Марк Туллий. Об обязанностях // Цицерон Марк Туллий. О старости. О дружбе. Об обязанностях [пер. с лат.]. – М., 1975. – С. 66
17. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/icj/>
18. Роулс Дж. Теория справедливости / Роулс Дж. – Новосибирск, 1996. ISBN 5-7615-0365-4.

**ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТИ
ПРИ РЕШЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ
СУДЕБНЫХ СПОРОВ**

Терещенко Ольга Василевна

Аннотация: Аннотация. Вопрос справедливости в судопроизводстве является весьма актуальным, но в то же время сложно ввиду того, что есть проблема определения и применения ее на практике относительно законов и права различными странами на протяжении всей истории. Автор исследовала вопрос принципа справедливости с разных подходов, отразила историческое значение, а также проанализировала отношение к явлению справедливости в современном мире. Рассмотрены сами принципы справедливости. В статье проводится различие права и закона, а это означает, что справедливость входит в понятие права. Право по определению справедливо, а справедливость – внутреннее свойство и качество права, категория и характеристика правовая. Отмечается, что место справедливости требует специального изучения, в том числе необходимость четкого понимания, определение справедливости, как особой категории нормотворчества и правосудия. Какая на современном этапе в результате эволюции международного права, также при условии существования мировых организаций, международных судов расширила свои границы. Справедливость нужна всем, она имеет место быть несмотря на проблемы бытия.

Ключевые слова: справедливость, правосудие, законность, решение суда, принципы справедливости.

**THE PRINCIPLE
OF FAIRNESS IN RESOLVING
INTERNATIONAL DISPUTES**

Tereshchenko Olga Vasylivna

Summary: The question of fairness of court system is a very relevant and very challenging at the same time. With the thought in mind, that there is an issue of identifying and utilising it in a practical way in relation to laws and regulations by different countries throughout the history. Author has analysed the issue of fairness from a number of angles, also has demonstrated its historical meaning. The topic of fairness in the modern society has also been investigated. Many of the principles of fairness were also analysed. The article highlights the main differences between rights and the law, which means that the notion of fairness is embodied within rights and the rights are basically fair. It is also highlighted that the understanding of fairness ought to be studied deeper. Author also attempted to stress the importance of a clear understanding and definition of fairness as the basis of the court system, which in today's world and as a result of the evolution of the international law system via international organisations has spread throughout the world. Fairness is a basic need within the modern society, it has to exist despite any other possible issues encountered by the society.

Keywords: justice, law, court decision, Principles of justice.